

B.-L. Gunnarsson, S. Entzenberg, M.Ohlsson (eds.). Elanders Gotab, Stockholm, 2007. – P. 131-141.

11. Shorter Oxford English Dictionary on historical principles. – 5th edition. Vol. 1-2. Oxford University Press, 2002. – 3792 p.

Vovk O.I.

Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького

Здатності як компоненти комунікативно-когнітивної компетентності студентів-філологів

Vovk O.I.

Cherkasy National University named after Bogdan Khmelnytsky (Ukraine)

Abilities as Constituents of Communicative and Cognitive Competence of Students-philologists

Abstract

The article studies the abilities which constitute communicative and cognitive competence of future philologists. Particularly, in the focus of attention are cognitive, communicative and affective abilities.

Keywords: *abilities, cognitive abilities, communicative abilities, affective activity*

Компетентність означає якість особистості, які визначають її здатність і готовність до виконання певної діяльності на ґрунті набутих знань і сформованих навичок і вмій. Розглянемо, які здатності необхідні для здійснення ефективної когнітивно-комунікативної діяльності майбутніх філологів.

Здатності розглядаються як складне синтетичне утворення, яке включає в себе низку даних, без яких людина не була б здатною до будь-якої конкретної діяльності, та властивостей, які виробляються лише у процесі певним чином організованої діяльності [10, с. 111]. Ю.І. Пассов виокремлює **три групи здатностей**, важливих для навчання мови: 1) здатності до пізнавальної діяльності; 2) комунікативні здатності; 3) здатності до емоційно-оцінної діяльності [8, с. 17].

Розвиток здатностей визначається, насамперед, двома основними **чинниками** – спадковістю (генотипом) і середовищем. Здатності детермінуються рівнем успадкованого інтелекту приблизно на 50%, а середовищем – на 30%. Доля взаємодії генотип-середовище становить 20% [7, с. 424]. Упродовж життя типи взаємодії генотипу й середовища можуть чергуватись: на перших етапах розвитку індивіда превалює пасивна взаємодія, згодом вона змінюється реактивною взаємодією, а за нею слідує активний тип взаємодії.

Студенти-філологи знаходяться під активним впливом інтелектуального оточення, що має позитивно позначитись на розвитку їхніх когнітивних здатностей. Проте, на думку Ф. Гальтона, необхідне постійне “штучне підтримання інтелектуального потенціалу в людській спільноті” [3, с. 78]. Таке підтримання студентам можуть забезпечити науково обґрунтовані навчальні умови занять, де викладач використовує проблемні завдання, які стимулюють не лише мовлення, а й мислення, розвиваючи загальні та спеціальні здатності майбутніх філологів. Загальні здатності є психологічною основою успішності пізнавальної діяльності. Вони зв’язані із більш генералізованими умовами провідних форм діяльності. Спеціальні здатності (тобто здібності) реалізуються в окремих видах діяльності (наприклад, при оволодінні мовою, у процесі розвитку математичного мислення тощо). Сукупно загальні та спеціальні здатності становлять творчу обдарованість індивіда [6, с. 113].

За Р. Стернбергом, творчі виявлення детермінуються [14, с. 6]: 1) інтелектом; 2) знаннями; 3) стилем мислення; 4) індивідуальними рисами; 5) мотивацією; 6) зовнішнім середовищем. Серед згаданих факторів інтелектуальна здатність є основною. Для творчості особливо важливими є такі складники інтелекту: а) синтетична здатність (нове бачення проблеми, вихід за межі знання); б) аналітична здатність (виявлення ідей, вартих подальшого розроблення); в) практичні здатності (вміння переконувати інших у цінності власних ідей). Причому, ці здатності мають бути збалансованими: якщо в індивіда доміантними є лише аналітичні здатності на шкоду двом іншим, то він є критиком, а не творцем; синтетична здатність, не підкріплена аналітичною, породжує нові непотрібні й не обґрунтовані ідеї; практична здатність без двох інших може привести до висунення «недоброякісних», але яскраво представлених ідей. Компоненти творчості взаємодіють між собою у процесі діяльності, породжуючи нові здатності особистості.

Слідом за Б.Ф. Ломовим, який розрізняє три функції психіки, В.М. Дружинін виокремлює відповідні здатності: комунікативні, регуляторні (визначення мети діяльності, планування дій, прийняття рішень тощо) й пізнавальні (когнітивні). В аспекті когнітивної парадигми пізнавальні здатності виявляються як єдина функціональна система (тобто система, яка забезпечує досягнення результату), котра опрацьовує інформацію. Вона (функціональна система) становить психічну пізнавальну діяльність індивіда. У цьому процесі можна вирізнити такі когнітивні здатності [5, с. 14-15]: 1) набуття знань; 2) їхнє перетворення та зберігання; 3) використання знань. Остання здатність ототожнюється з інтелектом (як спроможністю розв’язувати задачі на основі наявних знань), здатність до набуття знань – з наукуваністю, а здатність до перетворення знань (з цим зв’язані уява, фантазія, породження гіпотез, нестандартність розв’язків проблеми тощо) – з креативністю. Зберігання знань зв’язується, головним чином, з довготривалою пам’яттю. Кожній із трьох основних когнітивних здатностей людини відповідає специфічна мотивація і специфічна форма

активності, як от: креативності – мотивація самоактуалізації та творча активність, інтелекту – мотивація досягнень і адаптивна поведінка, наукованості – пізнавальна мотивація.

Таким чином, говорячи про здатності до пізнавальної діяльності, варто зважати, насамперед, на інтелект, наукованість і креативність. Кожен із цих компонентів зумовлюється релевантною мотивацією. Сукупно вони забезпечують ефективність когнітивної діяльності суб'єктів пізнання. У свою чергу, когнітивна діяльність зумовлюється комунікативною діяльністю. Тому логічним видається розглянути другий компонент здатностей, важливих для навчання мови.

Комунікативні здатності – це властивості особистості, які забезпечують ефективність її комунікативної діяльності з іншими суб'єктами пізнавальної діяльності та психологічну сумісність у діяльності. До числа комунікативних здатностей належать [1, с. 336; 2, с. 81]: 1) рівень потреби у спілкуванні, тобто намір, або інтенція мовця, що передає певний комунікативно-значущий смисл за допомогою мовленнєвих засобів – в його основі лежить мотив і мета, тобто спонукальні фактори мовленнєвої дії, а також денотат значення мовленнєвого висловлювання. Мовленнєві наміри визначають мовленнєву поведінку комунікантів; 2) наявність установки на спілкування (тобто готовність індивіда до мовленнєвої активності, яка залежить від потреб і об'єктивної ситуації); 3) емоційні реакції на партнера (характеризуються модальністю, позитивним чи негативним знаком, інтенсивністю і предметністю, тобто зв'язком з подією або предметом, які викликали певну реакцію). Сюди варто також віднести й *емпатію* як чуйність, здатність до емоційного відгуку, до співчуття, до розуміння й пізнання внутрішніх станів інших. У комунікативному процесі можуть виявлятися такі *види емпатії*: а) емоційна (заснована на механізмах проєкції, наслідування афективних реакцій партнерів зі спілкування); б) когнітивна (базується на інтелектуальних процесах – порівнянні, аналогії тощо); в) предиктивна (від англ. *predict* – завбачати) (означає здатність прогнозувати афективні реакції інших); г) естетична (передбачає “вчування” в художній об'єкт, котрий виступає джерелом естетичної насолоди) [9, с. 148-149]; 4) мовленнєва культура (включає мову в її соціальних і функціональних різновидах, правила мовленнєвого етикету, закріплену в мові картину світу, способи вираження комунікативних намірів, мовленнєву майстерність, зокрема, вміння добирати ситуативно релевантні точні й виразні у смисловому і стилістичному відношенні засоби тощо); 5) мовленнєві вміння (здатність здійснювати ту чи ту мовленнєву дію в умовах розв'язання комунікативних задач на основі сформованих навичок і набутих знань).

У **структурі комунікативних здатностей** об'єднуються три основні підструктури, які становлять загальну, фундаментальну для всіх трьох. Її елементами є: професіоналізм, здатність до спілкування, вимогливість до себе, досвід суспільної діяльності, активність, кмітливість, організованість тощо. **Перша підструктура** – це гностична здатність як властивість індивіда

розуміти інших людей. Її елементами є прагнення до розуміння партнера зі спілкування, вміння його слухати й почути, спостережливість. *Друга підструктура* – це експресивна здатність як властивість самовираження своєї особистості. Її елементами є: прагнення бути зрозумілим іншими, правдивість, культура мовлення, довіра до партнерів зі спілкування. *Третя підструктура* – це інтераційна здатність як властивість адекватно впливати на партнерів зі спілкування. Її елементами є: вимогливість, ввічливість, такт, дисциплінованість, рішучість [1, с. 116].

Таким чином, комунікативні здатності передбачають сформованість мовленнєвих умінь для реалізації комунікативної інтенції в ситуаціях спілкування, забезпечення змістовності спілкування, тобто передавання комунікативно-значущого смислу за допомогою мовленнєвих засобів, психологічну сумісність і здійснення прагматичного впливу на комунікативного партнера, наявність культури спілкування та дотримання відповідних норм комунікації, що забезпечить ефективність спільної когнітивно-комунікативної діяльності майбутніх філологів. Така діяльність завжди детермінується емоційними чинниками, тому варто розглянути третій компонент здатностей, необхідних для навчання мови. Він спрямований на здійснення *емоційно-оцінної діяльності* суб'єктів пізнання.

Упродовж життя індивід може переживати різні *емоції*. Окрім усіх інших (як от альтруїстичних, флористичних, пугнитичних, романтичних, гедоністичних, аквізитивних) особливу увагу варто звернути на природні потреби людини в переживанні *комунікативних емоцій*, зв'язаних із задоволенням потреби у спілкуванні [4, с. 51]; *праксичних*, викликаних діяльністю, її успішністю чи неуспішністю, складністю її здійснення й завершення; *гностичних* (від грецьк. *gnosis* – знання), описуваних як “інтелектуальні почуття” і зв'язаних не просто з потребою в отриманні нової інформації, а й із потребою в “когнітивній гармонії”. Суть останньої полягає в тому, щоб у новому, невідомому відшукати звичне, зрозуміле, приводячи таким чином наявну інформацію до “спільного знаменника”. На переконання Б.І. Додонова, типовою емоційною ситуацією, яка викликає гностичні емоції, є проблемна ситуація, мотивами розв'язання якої є прагнення “щось зрозуміти, проникнути в суть явища”, “розібратися у складному питанні”, “подолати суперечності у власних міркуваннях, привести все в систему”, “відчути радість відкриття істини” [12, с. 228].

Отже, емоційні стани людини впливають на її когнітивні процеси. Емоції детермінують функціонування когнітивної сфери психіки [7, с. 333]. Наукові дані нейропсихологічних досліджень дозволяють стверджувати, що деякі базові емоції мають свої мозкові субстрати, тісно зв'язані з мозковими структурами, які забезпечують роботу когнітивних процесів (сприйняття, уваги, мислення, пам'яті тощо). Наприклад, одним із чинників, котрі визначають включення вхідної інформації до мовленнєвих механізмів для її наступного опрацювання та здійснення мовленнєвої дії, є *афективний фільтр* [13, с. 111] – гіпотетичний “пристрій”, здатний (на підсвідомому рівні) повністю чи частково перекидати доступ вхідної інформації до

когнітивного аналізатора. Афективний фільтр може регулювати обсяг вхідної інформації та, відповідно, впливати на швидкість і якість її оброблення й засвоєння, а отже й на якість відповідних дій. Положення фільтра (відкрите чи закрите) визначається низкою таких афективних факторів, як мотивація та мета діяльності, ставлення до діяльності й оточення, психологічні особливості особистості тощо [11, с. 103; 2, с. 16]. Таким чином, емоційна й пізнавальна сфери психіки (або афективні й інтелектуальні процеси) нерозривно зв'язані, а отже повинні досліджуватись в їхній єдності.

Вважається, що пізнавальні процеси сформувались у ході адаптації індивіда до біологічного й соціального середовища. Тому вони не просто існують для перероблення інформації, а й виконують певні функції в ширшому контексті життя людини та її взаємодії в навколишньому фізичному й соціальному світі. При такому погляді на пізнавальні процеси стає очевидною необхідність урахування емоцій людини. Вчені відносять до емоцій широке коло явищ. При всьому різноманітті позицій і думок існує більш-менш генералізоване визначення емоцій: це *готовність* до дії, тобто такий стан організму, який виражається в готовності реагувати певним чином на біологічно, особистісно й культурно значущі стимули. На психологічному рівні цей стан виявляється як суб'єктивне переживання емоції, на фізіологічному – у зміні активності нервової системи і зв'язаних із нею соматичних змін, на поведінковому – в мімічних, кінестетичних та інших змінах активності [7, с. 317-334]. Можна припустити, що на мовленнєвому рівні емоційні стани особистості виражаються в її судженнях, у тому числі й оцінних.

Б.І. Додонов відмічає, що з одного боку, емоція – це *оцінка*, необхідна “для існування організму й особистості”, а з іншого, в емоції виражається цінність мети й мотиву людської діяльності [4, с. 16]. Психологи розглядають оцінні судження як суб'єктивний вимір. Здійснюючи оцінні судження, індивід класифікує, ранжує, приписує певні значення об'єктам, подіям і людям, а відтак і здійснює при цьому певні когнітивні операції. Тому оцінні судження відносять до категорії когнітивних процесів перероблення інформації. З одного боку, в оцінних судженнях використовується те, що набуто на первинних етапах оброблення інформації (тобто сенсорному й перцептивному), а з іншого, саме оцінними судженнями завершується процес інформаційної підготовки дії, саме на їх основі й під їхнім безпосереднім впливом розгортаються *регулятивні процеси*: приймаються рішення, здійснюється цілепокладання і планується поведінка (в тому числі й мовленнєва). Водночас, оцінні судження зв'язані з мотиваційними й емоційними процесами. В оцінних судженнях відображується не лише реальність, а й потреби та цілі самого індивіда. Вони детермінуються специфікою завдання, контекстом спілкування, індивідуальними якостями комунікантів, їх емоційними станами тощо [7, с. 315-316].

Таким чином, людина може переживати різні емоції, серед яких важлива роль відводиться гностичним, комунікативним і праксичним емоціям, які корелюють, відповідно, з пізнанням, спілкуванням і

діяльністю. Однією з форм вираження емоцій є оцінні судження, зазвичай спрямовані на досягнення певної мети. Емоційно-оцінні судження є продуктом певних когнітивних процесів. Емоційні й когнітивні процеси детермінують один одного і спільно реалізуються в когнітивно-комунікативній діяльності. Здатності, необхідні для успішності такої діяльності, зумовлюються розвиненими комунікативною, афективною й когнітивною сферами особистості. Поряд із набутими знаннями, навичками і вміннями, комунікативні, когнітивні й емоційно-оцінні здатності створюють основу формування комунікативно-когнітивної компетентності майбутніх філологів.

Література

1. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков) [авт.-уклад. Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин]. – СПб. : “Златоуст”, 2009. – 490 с.
2. Вовк О. І. Когнітивні аспекти методики викладання англійської мови у вищих навчальних закладах. Навчально-методичний посібник / О. І. Вовк. – Черкаси : Видавництво «САН», 2010. – 506 с.
3. Гальтон Ф. Наследственность таланта, ее законы и последствия / Ф. Гальтон. – М. : Наука, 1996. – 311 с.
4. Додонов Б. И. Эмоция как ценность / Б. И. Додонов. – М. : Политиздат, 1978. – 272 с.
5. Дружинин В. Н. Диагностика общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб. : Питер, 2002. – 368 с.
6. Завалишина Д. Н. Психологическая структура способностей / Д. Н. Завалишина // Развитие и диагностика способностей. – М. : Наука, 1991. – С. 111-115.
7. Когнитивная психология. Учебник для вузов / под ред. В. Н. Дружинина, Д. В. Ушакова. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – 480 с.
8. Пассов Е. И. Коммуникативное иноязычное образование (Концепция развития индивидуальности в диалоге культур) / Е. И. Пассов. – Липецк : Липецкий ГПИ, 2000. – 154 с.
9. Психологія особистості : Словник-довідник [авт.-уклад. П. П. Горностай, Т.М. Титаренко]. – К. : Рута, 2001. – 320 с.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 1999. – 720 с.
11. Черноватый Л. Н. Основы теории педагогической грамматики иностранного языка / Л. Н. Черноватый : Дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02. – Харьков, 1999. – 459 с.
12. Якобсон Я. М. Психология чувств / Я. М. Якобсон. – М. : Просвещение, 1978. – 268 с.
13. Krashen, S. Second Language Acquisition and Second Language Learning / S. Krashen. – Cambridge : Cambridge University Press, 1981. – 188 p.
14. Sternberg, R. General Intellectual Ability / R. Sternberg // Human Abilities by R. Sternberg. – 1985. – P. 5-31.